

पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान अभियानाच्या (FLN)
सर्वसमावेशक व प्रभावी अंमलबजावणीसाठी माता
गटांना सहभागी करून घेणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: संकीर्ण- २०२१/प्र.क्र.१७९/एसडी-६
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२
दिनांक : २९ जून २०२२.

- वाचा:-** १) बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९.
२) महाराष्ट्र बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क नियम, २०११.
३) समावेशित शिक्षण शासन निर्णय २०१७/(११८/१७) एस. डी. .६, दि. १६/१०/२०१८.
४) शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, शासन निर्णय क्र. संकीर्ण-२०१९/प्र.क्र.७६/एसडी-६,
दि.३०/०७/२०१९.
५) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२०.
६) भारत सरकारच्या निपुण भारत FLN Mission मार्गदर्शक सूचना, दि.०६/०७/२०२१.
७) शासन निर्णय क्रमांक:संकीर्ण-२०२१/प्र.क्र.१७९/एसडी-६,दिनांक २७/१०/२०२१
८) राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र राज्य, पुणे व प्रथम एज्युकेशन
फाऊंडेशन यांचेसोबत केलेला सामंजस्य करार.
९) शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण-२०२२/प्र.क्र.८४/एसडी-६, दि. २४/०६/२०२२.

प्रस्तावना:-

विद्यार्थी देशाचे भवितव्य आणि संपत्ती आहेत. त्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी पोषक वातावरण निर्माण करणे ही आपली सामूहिक जबाबदारी आहे. भारत सरकारच्या 'निपुण भारत' प्रकल्पांतर्गत राज्यात पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान अभियानाची अंमलबजावणी सुरु आहे. 'स्टार्स प्रकल्प' अंतर्गत इयत्ता पहिलीत येणाऱ्या मुलांसाठी 'पहिले पाऊल-शाळापूर्व तयारी अभियान' देखील राबविण्यात येत आहे. त्या अंतर्गत प्रत्येक शाळेच्या आवारात अथवा गावात मुलांच्या शाळापूर्व तयारीसाठी एप्रिल २०२२ आणि जून २०२२ मध्ये मेळावे आयोजित करण्यात आले होते. या दोन मेळाव्यां दरम्यान वाडी-वस्तीवर माता-पालकांचे गट तयार करून त्यांना साहित्य पुरविले आणि मार्गदर्शन केले गेले. राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र राज्य, पुणे द्वारे प्राप्त आकडेवारी नुसार राज्यत स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या ६७,००० हुन अधिक प्राथमिक शाळांमध्ये शाळापूर्व तयारीचे मेळावे आयोजित करण्यात आले. ज्यात १४ लक्ष पेक्षा जास्त मुलं सहभागी झाली आणि त्यांच्या मातांचे जवळ जवळ २.५ लक्ष गट स्थापन झाले.

नुकतेच "प्रथम" संस्थेद्वारे करण्यात आलेल्या नमुना मूल्यांकनाद्वारे आणि पालकांकडून प्राप्त प्रतिक्रियांद्वारे ह्या मेळाव्यांचा आणि माता गटांचा सकारात्मक परिणाम मुलांच्या शाळापूर्व तयारी मध्ये झालेला दिसून आला आहे.

- पहिल्या मेळाव्या दरम्यान इयत्ता पहिलीत प्रवेशपात्र मुलांपैकी ५१% मुलांना बौद्धिक कौशल्याच्या विविध कृती करता येत होत्या (उदा. वस्तू किंवा चित्रातील लहान-मोठा फरक

ओळखणे, वस्तूंच्या प्रकाराप्रमाणे वर्गीकरण करणे, वस्तूंच्या जोड्या लावणे, वस्तू क्रमाने लावणे इत्यादी). पहिल्या मेळाव्यानंतर ८ ते १० आठवड्यांच्या दरम्यान माता गटांनी मुलांसोबत केलेल्या प्रयत्नामुळे दुसऱ्या मेळाव्यात याच बौद्धिक विकासाच्या कृती करणाऱ्या मुलांचे प्रमाण ४२% नी वाढून ९३% झाले आहे.

- भाषा विकासातील कृती करता येणाऱ्या मुलांचे प्रमाण पहिल्या मेळाव्या दरम्यान ३५% होते, जे दुसऱ्या मेळाव्यादरम्यान ४३ % नी वाढून ७८% झाल्याचे आढळले आहे.
- गणितपूर्व तयारी मध्ये देखील पहिल्या मेळाव्या दरम्यान ४३% मुलांना कमी-जास्त, वस्तू मोजणे, आकार ओळख येत असल्याचे आढळले होते, जे दुसऱ्या मेळाव्या दरम्यान ८४% झाल्याचे दिसून आले.
- शारीरिक विकाससंदर्भातील क्रियाकृतींमध्ये ४७% नी वाढ आणि सामाजिक-भावनिक विकासाच्या क्रियाकृतींमध्ये ३९% नी वाढ झाल्याचे दिसले आहे.

यावरून शाळांना उन्हाळ्याच्या सुट्ट्या असून देखील, माता-पालकांनी मुलांची चांगल्या प्रकारे शाळापूर्व तयारी करून घेतल्याचे स्पष्ट होते. त्याचबरोबर शिक्षक आणि पालक विशेषतः माता यांच्या मध्ये चांगला समन्वय स्थापित झालेला आहे. या सकारात्मक ऊर्जेमध्ये सातत्य टिकवून ठेवणे व त्याद्वारे शिक्षक आणि माता-पालक मिळून पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (Foundational Literacy and Numeracy-FLN) अभियानाची उद्दिष्ट्ये साध्य करण्यासाठी माता-पालक गटांचा सहभाग पुढेही घेण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:

पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (Foundational Literacy and Numeracy-FLN) अभियानाची उद्दिष्ट्ये/यथाशोध प्राप्त करण्यासाठी यापुढेही "पहिले पाऊल" दरम्यान स्थापित करण्यात आलेल्या माता गटांना शिक्षकांनी यापुढेही मार्गदर्शन करावे आणि पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान अभियानात (FLN) सहभागी करून घ्यावे. "पहिले पाऊल" यशस्वी करणाऱ्या राज्य, जिल्हा व तालुका स्तरीय चमूने यापुढे देखील आयडिया व्हिडिओ/कार्डद्वारे, मेळाव्यांद्वारे आणि विविध उपाययोजना करून माता गटांना मार्गदर्शन आणि प्रोत्साहन द्यावे. पहिले पाऊल - शाळापूर्व तयारी अभियान याचे नियोजन, प्रशिक्षण आणि मार्गदर्शन करण्यात "प्रथम" शिक्षण संस्थेची महत्त्वाची भूमिका राहिलेली आहे.

यापुढील राज्यस्तरावर आयुक्त (शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे, राज्य प्रकल्प संचालक, समग्र शिक्षा (महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद), मुंबई, संचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (SCERT), महाराष्ट्र राज्य, पुणे, शिक्षण संचालक (प्राथमिक), प्राथमिक शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे, विभाग स्तरावर विभागीय आयुक्त, जिल्हा स्तरावर जिल्हाधिकारी व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, महानगरपालिका स्तरावर आयुक्त, महानगरपालिका, प्राचार्य, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक), जिल्हा परिषद, शिक्षणाधिकारी / प्रशासन अधिकारी / शिक्षण प्रमुख, महानगरपालिका आणि तालुका स्तरीय नियोजनात व अंमलबजावणीमध्ये प्रथमचे सहकार्य प्राप्त होईल. यापुढेही राज्यस्तरीय यंत्रणापसून स्थानिक पातळीपर्यंत "प्रथम" चे सहकार्य प्राप्त होईल.

राज्यात या अभियानाची अंमलबजावणी करण्यासाठी संदर्भ क्रमांक ७ अन्वये प्रत्येक विद्यार्थ्यास इयत्ता तिसरीपर्यंत पायाभूत लेखन, वाचन व गणितीय कौशल्य प्राप्त करण्याबद्दल सूचना दिलेल्या आहेतच. हे ध्येय सन २०२२-२३ या शैक्षणिक वर्षापासून इयत्ता पहिली, दुसरी व तिसरी मध्ये प्रवेशित झालेल्या विद्यार्थ्यांसाठी साध्य करायचे असून सन २०२६-२७ पर्यंत राज्यातील ३ ते ९ वर्षे वयोगटातील सर्व विद्यार्थ्यांसाठी निर्धारित शैक्षणिक लक्ष पूर्ण करतील व इयत्ता ५ वी पर्यंत कोणतेही मूल शैक्षणिक प्रवाहात मागे राहणार नाही. याची दक्षता घेण्यात यावी.

पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान अभियानाची प्रमुख उद्दिष्टे :-

	अंगणवाडी/ बालवाडी अखेर	इयत्ता पहिली अखेर	इयत्ता दुसरी अखेर	इयत्ता तिसरी अखेर
भाषा साक्षरता ओळखणे	अक्षरे व त्यासंबंधी आवाज ओळखणे किमान २-३ अक्षरे असलेले साधे शब्द वाचने.	अपठीत मजकूर असलेली किमान ४-५ साधे शब्द असलेली छोटी वाक्ये वाचने.	अपठीत मजकूर ४०-५० शब्द प्रती मिनिट अर्थासकट वाचने.	अपठीत मजकूर ६० शब्द प्रती मिनिट अर्थासकट वाचने.
संख्या साक्षरता	१० पर्यंत अंक ज्ञान (ओळखणे व वाचने)	९९ पर्यंत संख्यांचे वाचन, लेखन. साधी बेरीज व वजाबाकी करणे.	९९९ पर्यंत संख्यांचे वाचन, लेखन. ९९ पर्यंत संख्यांची वजाबाकी करणे.	९९९९ पर्यंत संख्यांचे वाचन, लेखन. सोपी गुणकाराची उदाहरणे सोडविणे/ सोडवणे.
आनंदी व्यक्तिमत्त्वाची जोपासना (Well Being Goals)	मुलांना शैक्षणिक वातावरणात आनंदी व सुरक्षित वाटते. चांगल्या सवयी विकसित होतात. शरीर तंदुरुस्त राहते, स्वतः बाबतचा आदर वाढवून. स्वतःबाबत सकारात्मक कल्पना निर्माण होतात. सकारात्मक दृष्टीकोनाचे योग्य संवर्धन केल्यास आयुष्यभर लाभकारक ठरते. सर्व शिक्षकांनी मुलांच्या सामाजिक व भावनात्मक स्वास्थ्याची जपणूक कशी करावी याविषयी संवेदनशील असणे आवश्यक आहे.			

संदर्भ क्रमांक ७ अन्वये स्थापन केलेल्या राज्य प्रकल्प सनियंत्रण कक्ष आणि जिल्हा प्रकल्प सनियंत्रण कक्ष यांच्यात या अभियानाचे विभाग स्तरावरील समन्वय साधण्याकरिता विभागीय आयुक्त स्तरावर पुढीलप्रमाणे समन्वय समिती गठीत करण्यात येत आहे.

विभाग स्तरीय समन्वय समिती

अ. क्र.	नाव	पदनाम
१.	विभागीय आयुक्त	अध्यक्ष तथा विभागीय अभियान संचालक
२.	जिल्हाधिकारी (सर्व)	सदस्य
३.	मुख्य कार्यकारी अधिकारी (सर्व)	सदस्य
४.	संचालक, प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण	सदस्य
५.	विभागीय शिक्षण उपसंचालक	सदस्य सचिव
६.	प्रथम एज्युकेशन फाऊंडेशनचे २ प्रतिनिधी	सदस्य

या अभियानाच्या उद्देश प्राप्तीसाठी शाळेत व शाळे बाहेर सामूहिक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. शिक्षकांना यापूर्वी दिलेल्या सूचनांनुसार शाळेत यासाठी विविध उपचारात्मक कृती कार्यक्रमांतून पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (Foundational Literacy and Numeracy- FLN) अभियानाची उद्दिष्ट्ये प्राप्त करावीत. या प्रक्रियेत मुलांच्या पालकांना विशेषतः मातांना सामावून घेण्यासाठी पुढीलप्रमाणे कार्यपध्दती अवलंबण्यात यावी.

१. प्रत्येक वाडी-वस्तीवर एक माता गट आणि गटासाठी लिडर माता ही रचना शिक्षक सुनिश्चित करतील. 'पहिले पाऊल' दरम्यान जे माता गट स्थापन केले आहेत, त्यांचाच विस्तार करावा. गावातील/वस्तीतील माता गटासोबत सुरुवातीला एक बैठक घेऊन पुढचे वर्षभर राज्य स्तरावरून शिक्षकांना ऑनलाईन पुरविण्यात येणाऱ्या साहित्याचा उपयोग करून छोट्या गटात कसे काम करायचे ते शिक्षक समजावतील. यानंतर शिक्षक लीडर माते सोबत संपर्कात राहतील आणि आठवड्याला एक विडिओ अथवा कार्ड कसे वापरायचे याबाबत मार्गदर्शन करतील.
२. दर आठवड्याला राज्य स्तरावरून प्राप्त एक आयडिया विडिओ अथवा कार्ड माता गटांना पुरविणे आणि त्याबद्दल त्यांना मार्गदर्शन करणे. यासाठी what app, sms इत्यादी उपलब्ध माध्यमांचा उपयोग करावा. (व्हाट्सअप, SMS इत्यादी.) या प्रक्रियेत गावातील तरुण स्वयंसेवकांची देखील मदत घेता येऊ शकते. हे सर्व मातांचे गट आपापल्या स्तरावर बैठका घेऊन परस्पर त्यांच्या सोयीनुसार सहकार्य ह्या तत्वावर काम करतील. माता गट आठवड्याला एकदा भेटून ह्या विडिओ/कार्ड मध्ये सांगितल्याप्रमाणे गटात काम करतील आणि घरी आपल्या मुलांना मदत करतील. शिक्षक या बदल मातांकडून फीडबॅक घेत राहतील आणि शाळेत पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (Foundational Literacy and Numeracy - FLN) याच्या उद्देश्य प्राप्तीसाठी कोणकोणत्या कृती करीत आहेत, ते ह्या माता गटांना सांगतील (प्रात्यक्षिक दाखवतील). यासाठी आवश्यक साहित्य महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई उपलब्ध देईल.
३. महिन्यातून एकदा माता गटांना शाळेत बोलवून त्यांच्याशी संवाद साधणे, त्यांना येणाऱ्या अडचणीवर मार्गदर्शन करणे जेणे करून त्या समूहात एकत्र राहून मुलांना पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान प्राप्त करण्यात आणि निपुण बनविण्यात मदत करू शकतील. ह्या बैठकीचे स्वरूप हे कार्यशाळेचे राहिल, असे नियोजन सर्व स्तरावर करायचे आहे. या कार्यशाळांचे उद्दिष्ट्यं माता गटांचा उत्साह वाढविणे, त्यांना मार्गदर्शन करणे, वेगवेगळ्या आयडिया देणे म्हणजेच कृती आधारित असेल.
४. माता गटांचा उत्साह वाढविण्यासाठी वेळोवेळी विविध उपक्रमांचे, मेळाव्यांचे अथवा स्पर्धांचे आयोजन करावे. तीन महिन्यातून एकदा मातांच्या उत्साहवर्धनासाठी अशा प्रकारचे उपक्रम/उत्सव शाळा व गाव स्तरावर आयोजित करावेत. या कार्यात गावातील तरुण स्वयंसेवक, ग्राम पंचायत, अंगणवाडी कार्यकर्ती, विविध सामाजिक संस्था इत्यादींचे सहकार्य शाळेने घ्यावे. माता-गटांना विविध विषयांबद्दल मार्गदर्शन करण्यात प्रतिष्ठित सामाजिक संस्था व व्यक्ती यांचे सहकार्य घेता येऊ शकते. या कार्यक्रमांच्या मुख्य उद्दीष्ट माता गटांना प्रोत्साहन देणे, त्यांच्या माहितीत (मुलांच्या संगोपन, स्वास्थ्य, विकास आणि शिक्षण या

विषयांबद्दल) चांगली भर घालणे हे आहे, हे लक्षात घेऊन या कार्यक्रमांची आखणी करण्यात यावी.

५. माता गटांना मदत करण्यासाठी राज्य स्तरावरून 'शाळेबाहेरची शाळा' ह्या रेडिओ आधारित कार्यक्रमाद्वारे वेळोवेळी मार्गदर्शन केले जाईल. कोविड महामारीमुळे मार्च २०२० मध्ये शाळा बंद कराव्या लागल्या. त्या दरम्यान मुलांचे अध्ययन टिकून राहावे म्हणून शासकीय, शाळा आणि सामाजिक संस्थांच्या स्तरावर अनेक उपक्रम राज्यभर राबविण्यात आले. यापैकी महाराष्ट्रतील नागपूर विभागीय आयुक्त आणि प्रथमच्या संयुक्त विद्यमाने सुरु करण्यात आलेल्या 'शाळेबाहेरची शाळा' ह्या रेडिओ आधारित कार्यक्रमाला चांगले यश मिळाले. यात मुलांशी, पालकांशी, शिक्षकांशी आणि इतर घटकांशी संपर्क साधून त्यांच्याशी संवाद साधला जातो आणि सर्वाना विविध विषयांवर मार्गदर्शन केले जाते. विशेषतः पालकांना मार्गदर्शन करून छोट्या छोट्या उदाहरणांतून घरी मुलांच्या विकासासाठी आणि शिक्षणासाठी पोषक वातावरण कसे निर्गमित करावयाचे याबद्दल सांगितले जाते. याला पालकांकडून उदंड प्रतिसाद मिळताना दिसत आहे. त्यामुळे या कार्यक्रमाच्या आधाराने देखील माता-गटांना सहकार्य व मार्गदर्शन केले जाईल. जेणे करून शिक्षकांना यामध्ये सहकार्य मिळू शकेल.
६. ह्या अभियानाबद्दलची माहिती, मूल्यांकन, अधीक्षण/संनियंत्रण व इतर अहवाल, फोटो व विडिओ यांचे संकलन करावे. या संदर्भात महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई यांच्या स्तरावर ऑनलाईन पोर्टल (संकेतस्थळ) विकसित करून माहिती संकलीत केली जाईल. याबद्दल अधिक माहिती, सूचना राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई यांच्या कार्यालयातून वेळोवेळी दिल्या जातील आणि आवश्यक ते प्रशिक्षण-मार्गदर्शन देखील केले जाईल.
७. या अभियानांचे एकदंरीत मूल्यमापन राज्यस्तरावरून केले जाईल. तसेच जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था आणि प्रादेशिक विद्या प्राधिकरणांच्या स्तरावरून उपलब्ध संसाधनाच्या मदतीने संशोधनात्मक करण्यात येईल. माता समूहांचे काम आणि या सर्वांचा मुलांच्या सर्वांगीण विकासावरील सकारात्मक परिणाम याबद्दल विशेष अध्ययन करता येईल.

सादर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याच्या संगणक संकेतांक २०२२०६२९१५४५२७८१२१ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार आणि नावाने.

(प्रविण मुंडे)

अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत माहितीस्तव सादर:

- १) मा. राज्यपालांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
- २) मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव.

- ३) मा. उप मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे सचिव.
- ४) मा. अध्यक्ष व मा. उपाध्यक्ष, विधान भवन, मुंबई.
- ५) मा. मंत्री (शालेय शिक्षण) यांचे खाजगी सचिव.
- ६) मा. राज्यमंत्री (शालेय शिक्षण) यांचे खाजगी सचिव.
- ७) आयुक्त (शिक्षण), आयुक्त शिक्षण यांचे कार्यालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- ८) राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई.
- ९) आयुक्त, एकात्मिक बालविकास प्रकल्प, मुंबई.
- १०) संचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.
- ११) शिक्षण संचालक (प्राथमिक), प्राथमिक शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

प्रत : कार्यवाहीस्तव,

- १) विभागीय आयुक्त, सर्व विभाग.
- २) जिल्हाधिकारी, जिल्हाधिकारी यांचे कार्यालय, सर्व जिल्हे.
- ३) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व).
- ४) आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व).
- ५) विभागीय शिक्षण उपसंचालक (सर्व विभाग).
- ६) संचालक, प्रादेशिक विद्या प्राधिकरण (सर्व).
- ७) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, प्रथम एज्युकेशन फॉऊंडेशन.
- ८) प्राचार्य, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (सर्व).
- ९) शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक), जिल्हा परिषद (सर्व).
- १०) शिक्षणाधिकारी/प्रशासन अधिकारी/शिक्षण प्रमुख, महानगरपालिका (सर्व).
- ११) शिक्षण निरीक्षक, दक्षिण, पश्चिम, उत्तर विभाग, मुंबई.
- १२) गटशिक्षणाधिकारी, पंचायत समिती (सर्व).
- १३) केंद्र प्रमुख, सर्व.
- १४) मुख्याध्यापक (प्राथमिक) जिल्हा परिषद आणि मनपा शाळा (सर्व).